

3. 207–8. oldal: fel kellett volna lábjegyzetben tüntetni a történeti adatokat évszámmal, ahol az *i*-s, *a*-s stb. alak időben megelőzi a \emptyset -s alakot. Akkor dokumentálva lenne, így viszont csak elhiszük.

További, az értekezés egészét illető megjegyzések:

1. Zavaró, hogy etimológiai hivatkozásként az értekezésben mindig a TESz. jelenik meg. Mintha legmodernebb etimológiai szótárunk, az EWUng. meg sem jelent volna.

2. Keveslem az egyéni véleménynyilvánítást, pedig egy doktori értekezésben ezeknek is helyük lenne, sőt leginkább ezekre lennének kíváncsiak – mi újat tesz hozzá közös tudásunkhoz az értekezés. Üdítő kivétel, amikor mégis ilyenekkel találkozunk (122, 129).

3. A „tisza kezűség” problémája (jobb híján nevezem így). A 8–9. oldalon a Küsmöd patak kapcsán megtudjuk, hogy költöztetett név, mely korábban Biharban, később Udvarhelyszékben is felbukkan. Az értekezésből úgy áll elénk, mintha e névköltöztetést a hivatkozott adatok alapján Rácz Anita kutatta volna ki. Gyanúra ad okot azonban, hogy ezt a következtetést már ismerjük (Benkő 1993. 54), a szerző ehhez semmit nem tesz hozzá, ugyanarra a három adatra hivatkozik, mint Benkő, anélkül, hogy Benkőt megemlítené (bár a bibliográfiában feltünteti az idézett Benkő-írást). Szintén hasonló eljárást találunk a 216. oldal tetején. Az egész bekezdés a FNESz. parafrázisa (néhol – nem jelölt – egyenes idézetként). Elég lett volna annyit odaírni hivatkozásként, hogy FNESz. Kiss Lajos korrekt, azt írja: „Némelyek ...”, majd megnevezi a más véleményen levőket. Rácz Anita ezt írja: „Néhányan ...” – majd szó szerint idézi a FNESz.-t, és egyet nevez meg a „néhányból”. Pedig e „néhányak” nem ugyanazt írták.

Az értekezés mindezen gyermekbetegségekkel együtt is alapos, körültekintő, gazdag anyagú, gyönyörűen szerkesztett, táblázataival, térképmellékleteivel igen informatív munka, melyet feltétlenül alkalmasnak tartok nyilvános vitára bocsátásra és ennek alapján a PhD cím megítélésére.

Piliscsaba, 2003. január 14.

HEGEDŰS ATTILA

VÁLASZ JUHÁSZ DEZSŐ ÉS HEGEDŰS ATTILA OPPONENSI VÉLEMÉNYÉRE

1. Az opponenseim véleményére, megjegyzéseire és kritikáira adott válaszomat mindenekelőtt a köszönet szavaival kell kezdenem. Juhász Dezső és Hegedűs Attila igen alapos, gyakran részletekbe menő bírálata a disszertáció gyenge pontjaira hívta fel a figyelmemet. Megjegyzéseik nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy a majdan nyomtatásban is megjelenő munkában ne maradhassanak félreértésre alkalmat adó megfogalmazások, esetleges „melléfogások”. A mindkettejük bírálatában megjelenő pozitív értékelést, a dicsérő és elismerő szavakat nagyon köszönöm, a kritikai megjegyzéseket pedig minden részletében úgy értelmezem, hogy azok a kutatásban nálam jóval nagyobb tapasztalattal rendelkező szakértők segítő szándékának megnyilvánulásai, amelyekért feltétlenül hálás vagyok.

A bírálóknak mondott köszönet mellett azonban elengedhetlenül szólnom kell arról a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén működő szellemi műhelyről is, amelyben ismereteimet megszereztem, s amelyben kutatói tevékenységem és dolgozatom is formálódott, alakult. E munkaközösség, az ott végzett munka, annak szellemi hozadéka adta számomra a disszertáció alapját, s a csoport vezetője, Hoffmann István munkám elkészítését irányításával személyesen is nagyban segítette.

2. A következőkben a megjegyzéseket a dolgozat felépítésének megfelelő sorrendben kívánom megválaszolni, hiszen a bírálók is ennek mentén fejtették ki véleményüket.

2.1. Az első nagy fejezet a „Bihar vármegye településtörténete” címet viseli, s ehhez Juhász Dezsőnek voltak megjegyzései. Ahogyan írja, „A természeti és népiségtörténeti viszonyok vázlatos ismerete sok mindent megmagyaráz a névrendszer nyelven kívüli hatóerejének működéséről.” A megyére vonatkozó ezirányú ismereteinkhez Anonymus gesztája sajátos módon járulhat hozzá: ma már tudományos közhely, hogy e munkát több vonatkozásban is óvatosan kell kezelni, ám a rendkívüli forrásszegénység miatt történészek és nyelvészek mégis kénytelenek komolyan kutatni e munka hiteles elemeit. Ennek tudatában a gesztának a betelepülő székelyekkel kapcsolatos leírását tartalmilag idézem, s a *Jószás és Tekerő* pataknak Benkő Loránd által tett azonosítási kísérletéhez fűzött megjegyzésemet, miszerint „az útvonalat hitelesnek kell elfogadnunk” opponensem „a geszta helyneveit és a helyrajzi viszonyokat tükröző részleteit *Anonymus korára nézve* hitelesnek fogadhatjuk el”-re javasolja módosítani. Természetesen teljes mértékben egyetértek e megfogalmazással, mivel magam is ezt kívántam mondani, de úgy látszik, a fogalmazás kissé félreérthetően sikerült, még akkor is, ha később más vonatkozásban szerepel az „Anonymus szerint” megszorítás.

Juhász Dezső a szlávok honfoglalás utáni kontinuitásának feltételezése kapcsán is megjegyzi, hogy nem Anonymusnak kellene itt sem a hivatkozási alapnak lennie. Az előzőekben írottaknak megfelelően ezzel is egyet tudok érteni, és nem is az volt a szándékom, hogy Anonymust tegyem meg a probléma kulcsának. Megpróbáltam mint legrégebbi forrást és elképzelést abba a sorba beilleszteni (természetesen nem azonos súllyal és jelentőséggel), amit később Chaulopecky Vaclav, Melich, Kniezsa, más vonatkozásban Kristó és Györffy véleménye jelent a kérdésben. Ami a törökségi népeket illeti: a geszta beszél a kazárokról, én itt is csupán idéztem, s nem kívántam bizonyítani igazát.

A törökségi népekre vonatkozó újabb elképzeléseket az oldalnyi alfejezet második része tartalmazza: a valóban csatlakozott besenyő töredékek nyomára bukkanhatunk a három bihari *Besenyő*, illetve *Besenyőtelek* és *Talmács* települések nevében. Abban szintén egyetértek Juhász Dezsővel, hogy török helynévadás emléke a megyében nem igazolható, de a fent említett településnevek – bár természetesen magyar névadás eredményei –, mégiscsak itt megtelepedett töredék törökségi népekre mutathat.

A fenti megjegyzések alapján úgy látom, hogy a disszertáció később megjelenő formájában sokkal világosabbá kell tennem Anonymus *idézésének tényét*, hogy véletlenül se lehessen egyetértést kiolvasni a soraimból.

2.2. A második, „Névtelenség és elnevezés: névkontinuitás” című fejezettel kapcsolatban mindkét opponens megjegyezte, hogy bár a téma érdekes, de inkább névelméleti, és ezért nem kapcsolódik szorosan a vizsgált terület neveinek elemzéséhez, mivel (ahogyan azt meg is fogalmaztam) a megye településnevei közül egyről sem bizonyít-

ható honfoglalás előtti megléte. Valóban, e rövid fejezetet csupán azért gondoltam megírlandónak, mert tágabb képet kívántam adni a Kárpát-medence legkorábbi helyneveinek kérdésköréről. Elképzelhető, hogy a nyomtatott változatból ez a rész ki is marad majd, és néhány itt említett fontosabb gondolatot más helyen mutatok be.

2.3. A harmadik nagy egység címére vonatkozó javaslatot tett Hegedűs Attila: a valóban igen tág „A magyar névtudomány kutatástörténete” helyett a pontosabban megjelölő „A magyar történeti helynevek kutatásának története és módszerei” módosítást ajánlja. Juhász Dezső e fejezet tömörítésének kérdését vetette fel. A fejezet sorsán valóban el kell majd gondolkodnom annak fényében is, hogy néhány hete jelent meg Hoffmann István „Magyar helynévkutatás 1958–2002” című munkája.

2.4. Bihar megye településneveinek hangtörténeti elemzése adja munkám negyedik nagy fejezetét, amely több ponton is vitára adhat okot: ennek egyik legfőbb tényezője az olvasati bizonytalanság. Hegedűs Attila arra hívta fel a figyelmemet, hogy az illabiális-labiális megfelelések közül csak az *á–a* esetén vettem fel bizonytalanságot, holott az *i–ü*, az *ë–ö* több adata is kétséges olvasatú. Az *i–ü* megfeleléssel kapcsolatban csak a már a disszertációban leírt megállapításomat tudom megismételni: „A magánhangzók minősége azonban területenként változhatott: a nyelvterület legnagyobb részén a két magánhangzót együtt, ingadozó használattal alkalmazták...”. Azt hiszem, ebben benne foglaltatik opponensem véleménye is.

Juhász Dezső arra figyelmeztet, hogy a hangok ritkább jelöléseiről sem szabad elfeledkezni (közülük az *ü* kevésbé jellemző betűkapcsolatokkal való jelöléseit emeli ki), hisz a helytelen olvasat rossz következtetések levonását eredményezi.

A másik elmosódó terület nem csupán a disszertációmban, de a hangtörténeti kutatás mai állapotában általában is a diftongusok kérdése. Ahogyan ezt igyekeztem is előrebocsátani: „Még az ómagyar korban, a XII–XIV. század folyamán megindult a diftongusok monoftongizációja. Hogy ez mely vidéken mikor ment végbe, s hogy egyáltalán végbement-e, és teljesen kipusztította a kettőshangzókat, homályos kérdés.” Ehhez képest lehetséges, hogy némely helyen valóban túl határozottan nyilvánítottam véleményt ez ügyben. Mindezekkel együtt is nagy örömmel vettem Hegedűs Attila zárójeles mondatát, amelyben korábbi megjegyzései mellett is teljes egyetértéséről biztosít a keleti nyelvterület labiális utótagú diftongusainak megőrzött régiségét illetően.

Az affrikálódás kapcsán Juhász Dezső a szerinte tévesen ide sorolt *Váncsod* esetére figyelmeztetett. Kritikája teljesen helyénvaló, hiszen e névben a puszta személynévi alaphoz (*Iván*) kapcsolt *-cs* kicsinyítő képző van jelen, amelyet természetesen *s*-sel is jelölhettek.

Juhász Dezső további megjegyzései is azt mutatják számomra, hogy mennyire oda kell figyelni a fogalmazásbeli pontosságra. A nyíltabbá válás fejezetben az *ü > ö*, illetve az *ü > ő* változással kapcsolatban úgy fogalmaztam, hogy ezek teremtették meg a magyar hangrendszer *ő, ö* hangját, holott természetesen magam is tisztában vagyok az *ë > ö* labializáció e téren megmutatózó szerepével, a diftongusok monoftongizációjának jelentőségével s a rövid magánhangzó nyúlásának lehetőségével; csak ebben a fejezetben ezekről természetesen nem eshet szó. Mindezeknek megfelelően elfogadom opponensem javaslatát: a „megteremtette” helyett inkább a „hozzájárult a létrejöttéhez” megfogalmazás a helyes.

A hangtörténeti fejezetben valóban a fenti kérdések okozták számomra a legnagyobb fejfájást. Témám fő vonulatának ez ugyan csak egy oldalága, de úgy érzem, hogy – mivel Bihar megye egy kellően nagy, történetileg–nyelvjárástörténetileg is szorosan összetartozó terület – ezt a fonalat nem szabad elengednem, még ha nem is folytattam addig behatóbb általános hangtörténeti vizsgálatokat. Az itt felmerült kritikai megjegyzések tanulsága számomra leginkább az, hogy e témakörben mindenképpen még körültekintőbb és még óvatosabb állásfoglalásra van szükség. Éppen a sok bizonytalanság, és olykor elkövetett tévedéseim miatt külön is megköszönöm Hegedűs Attila e fejezet összességéhez fűzött dicsérő, értékeire rámutató szavait.

2.5. A disszertáció ötödik, egyik legfontosabb fejezetében a megye településneveinek leíró: funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai elemzésével foglalkoztam. Erről a fejezetről mindkét bírálóm elismerően szólt. Juhász Dezső egy ponton javasol a fejezetcímeket illetően módosítást: egy részük ugyanis a „miféle névből alakult” (törzsnévből, népnévből stb.), más részük a „mire utal” (foglalkozásra, méltóságra, stb.) mozzanatát ragadja meg. Az egységes fogalomhasználat kialakítását tanácsára megfontolom.

Hegedűs Attila a törzsnévi eredetű helynevekkel kapcsolatban veti fel azt a (még a történettudományban is) kényes kérdést, hogy vajon a honfoglaló magyarság törzsek szerint telepedett-e le. Magam dolgozatomban a „minden valószínűség szerint” megszorítással azon a véleményen vagyok, hogy esetleg ez adhatta a letelepülők csoportjainak keretét, amit azonban opponensem kétkedve fogad. Véleményének alátámasztására az általam is idézett, Bertha Árpádtól való törzsnév-etimológiákra utal, amelyek a törzsek harcoss jellegét bizonyítják, s ezzel Hegedűs Attila szerint az alkalmi egység mivoltukat jelzik. Véleményem szerint e két dolog nem függ össze ennyire közvetlen módon. Bertha Árpád etimológiáit nagyon is elképzelhetőnek tartom, de ettől függetlenül tudjuk, hogy két jeles történészünk (Györffy György és Kristó Gyula) is érvek sokaságát felsorakoztatva késhegyre menő vitát folytatott e kérdésben. A törzsi hovatartozás tudata viszonylag hamar eltűnhetett, de hogy ez mikorra tehető, arra nemigen lehet pontosan válaszolni. Ezzel együtt is: a törzsnévi eredetű helynevek kétségtávol az adott törzshöz tartozó népek jelenlétére utalhattak. A témával kapcsolatos írások felsorolásából bírálóm hiányolta Sándorfi György munkáját (Korai helyneveink vizsgálata, Miskolc. 1989), amellyel dolgozatom írása során valóban nem találkoztam. Köszönöm, hogy felhívta rá a figyelmemet. A másik hiányolt, Benkő Lorándtól való munkát ismerem, s a bibliográfiámban is szerepel (A honfoglaló magyarság nyelvi viszonyai. Honfoglalás és nyelvészet. Szerk.: Kovács László – Veszprémy László. Bp. 1997. 163–76), a kérdéses helyen azonban sajnos, valóban nem idéztem.

Hegedűs Attilának az ezzel a fejezettel kapcsolatban tett utolsó megjegyzése a pusztai személynévekből született helyneveket érinti. Megjegyzi, hogy pusztai személynév helynévfunkcióban a mai tanyanévadásban is eleven. Ezt magam is tudom, de mivel témám Bihar megye történeti helyneveinek vizsgálata volt, így nem volt, nem lehetett céloom a mai magyar névadási vonatkozásokra is kitérni.

2.6. Az utolsó, hatodik fejezetben a megye településneveinek történeti elemzését végeztem el. A tárgyalás gondolatmenetét Juhász Dezső jónak tartja, de elképzelhetőnek gondolja, hogy a neveket esetleg más megközelítésben írjam le. Megfontolásra ajánlja, hogy három lépcsőben: a keletkezés, a változás–átalakulás és a kihalás, kategóriaváltás

stádiumában próbáljam megragadni a neveket. A gondolat valóban figyelemre méltó, s az első két állapot vizsgálata nem is okozna nehézséget. Erre már egy korábbi rövid dolgozatomban bizonyos fajta kísérletet is tettem, amikor a patrocíniumi településneveket éppen ilyen szempontok alapján vizsgáltam (Az ómagyar kori Bihar megye patrocíniumi helynevei. NÉ. 21: 71–4.). A harmadik lépésnél azonban úgy gondolom, komoly akadályokba ütköznék. Tudjuk, hogy a korai helynévadatok írott forrásokban való első megjelenése teljesen esetleges, nem feltétlenül a névalak megszületésének korát mutatja, s az sem biztos, hogy az elsődleges névformát látjuk viszont az oklevélben. Ha egy névalak életét végig szeretnénk kísérni, a továbbiakban is ugyanilyen esetlegesség állhatja utunkat. Igaz, hogy minél gazdagabb adatolású a név, annál biztosabb az eredmény, de a kihalás körülményeit ugyanez a történeti homály teszi bizonytalanná. Mindezek tudatában persze egyáltalán nem kell kizárni ezt a vizsgálati lehetőséget sem, sőt ki kell emelni, hogy ennek a településtörténeti tanulságok mellett fontos névrendszertani tapasztalatai is adódhatnak.

Ezekkel tisztában lévén kell elfogadnom Juhász Dezsőnek a *Felsőloka ~ Felsőlok* névalakokra vonatkozó megjegyzését. Ezek a redukciót, azaz az egy névelemmel való csökkenést mutató nevek csoportjában vannak felsorolva, de nem a biztos, hanem (érzékeltetve a besorolás bizonytalanságát) csak a lehetséges ide vonható névpárok között. Bírálóm inkább egy ellenkező irányú folyamatot feltételez a két névszerkezet szemantikai szembenállása miatt: az előtag minősítőjelzős szerkezetre, míg a toldalék birtokos szerkezetre utal. Kétségtelen, hogy ez az érv erősebb, mint a datálás mutatta megjelenési sorrend, így megalapozottabbnak tűnik e neveknek a bővítéses kategóriába történő sorolása. Szintén ide kapcsolható egy kronológiai kérdés: Juhász Dezső figyel fel arra, hogy a szintagmatikus szerkesztéssel létrejött nevek típusának megjelenését a XIII. századra teszem. Megjegyzi, hogy ez az írásbeli megjelenésre lehet igaz. Természetesen egyetértek e megjegyzéssel: adataim birtokában nem is tehetek mást, mint hogy a belőlük leszűrhető tanulságokat megfogalmazom.

Ugyanitt opponensem egy terminus technicus-használatra figyelmeztet: a birtokos személyrag helyett szerinte pontosabb lenne a birtokos személyjel kifejezés alkalmazása. A két megnevezés egyenértékűségével úgy gondolom, mindenki tisztában van. Újabbán a hagyományos grammatikai szemlélet szívesebben nevezi jelnek ezt az elemet, a strukturalisták pedig éppen ezt a felfogást hagyták el, és ragnak tekintik ezt a toldalékot.

Hegedűs Attila kifogásolta, hogy a redukciós változást bemutató részben nem közöltem a korábbiakban megszokott módon, lábjegyzetben a történeti adatokat évszámmal együtt, s az olvasó kénytelen a szerzőnek elhinni a változási folyamatot. A könyvvé szerkesztett formában ez könnyűszerrel pótolható lesz. Bírálóm egy igencsak zavaros, s valóban rosszul írott bekezdésre is felhívta a figyelmemet: a metonímia értelmezése kapcsán a metafora meghatározását adtam meg, s a szinekdochét e kettő egyenrangú társaként sorolom fel. Ezt a hibát ki kell javítanom.

2.7. Szintén Hegedűs Attila jegyzi meg, hogy munkámban a TESz. adja az etimológiai hivatkozás alapját, holott létezik a modernebb EWUng. is. Erre magam is gondoltam már jócskán a munka közepén. A disszertáció szótári részét évekkal ezelőtt még mint a szakdolgozatomban egyik felét kezdtem el írni, s a legkönyvebben hozzáférhető – véleményem szerint elavultnak egyáltalán nem mondható – TESz.-t használtam. A mos-

tani dolgozatom szótára ebből az „összótár”-ból nőtt ki. Természetesen felvetődött bennem, hogy érdemes-e átírni a szótári hivatkozásokat. Ennek eldöntéséhez a két szótár szócikkei közül összehasonlítottam jó néhányat, s mivel jelentős különbségeket nem találtam, a TESz. mint a másiknál jóval részletezőbb, gazdagabb forrás maradt a hivatkozási alap. A könyvváltozat elkészítéséhez azonban kikerülhetetlen lesz az EWUng. minden egyes esetben való fellapozása, s ha csak egy apró részletet illetően is újabbat mond a TESz.-hez képest, idézni is fogom.

Hegedűs Attila értékelése vége felé két erős kritikai megállapítást is tett. Az egyik szerint kevesli az értekezésben az egyéni véleménynyilvánítást, s a meglévőket üdítő kivételnek mondja. Elgondolásom szerint az egész disszertáció maga véleménynyilvánítás – én legalábbis ezzel a céllal írtam –, s másik bírálóm Juhász Dezső véleményét idézve „saját gondolatokat is kellő számban megfogalmazva” készítettem el disszertációm. A konkrét „véleményem szerint” kezdetű mondatok talán a szótári részben kaphatnak majd erősebb hangsúlyt.

Hegedűs Attila „jobb híján »tisza kezűség«”-nek nevezi, hogy terjedelmes disszertációm egy helyén a *Küsmöd* patak történetének taglalása kapcsán nem hivatkozom Benkőnek arra a tanulmányára, amelyben a víznév költöztetésének kérdését vizsgálja meg, ezért úgy tűnik, mintha Benkő eredményeit a saját kutatási eredményemként igyekeznék felmutatni. Mivel munkám bibliográfiájában felsorolom a kérdéses művet (Megjegyzések víznevekről. NÉ. (1993) 15: 50–7), s ezt Hegedűs Attila is megjegyzi, úgy gondolom, nem a szándékos félrevezetés bizonyítékaként, hanem feledékenységem egyszeri megnyilvánulásaként kell kezelni e hiányt, amire a figyelmem felhívását köszönöm, s természetesen pótolni fogom a hivatkozást. Azt csak ráadásként említtem meg, hogy dolgozatomban több száz, vagy talán az ezres nagyságrendet is elérő hivatkozás található. Egynek az elmaradása alapján nem igazán tartom megalapozottnak a fenti minősítés alkalmazását. Egy Hegedűs Attila szerint hasonló példa a 216. oldalon található: bírálóm a bekezdést a FNESz. parafrazisának mondja Kiss Lajosra való hivatkozás nélkül, pedig a hivatkozás ott van a TESz.-re, Kiss Lajosra (a FNESz.-re), valamint Kniezsára és Mollayra is.

Juhász Dezső értékelése utolsó részében néhány javítandó helyre hívja fel a figyelmemet az irodalomjegyzék egyes tételeiben, és Hegedűs Attila is fedezett fel a hivatkozott irodalomban évszámelírást. Ezek azonban a felsorolt észrevételek segítségével, s a disszertáció újabb gondos átfűtésével könnyen kijavítható hiányosságok.

2.8. Válaszom végén ismételten szeretnék köszönetet mondani opponenseimnek az értékes, elgondolkodtató, munkámat segíteni, jobbítani szándékozó bírálatukért, s ha e disszertáció nyomtatott formában is megjelenik, s az a változat kiérleltebb lesz az itt megtárgyalt munkánál, abban nekik is részük lesz.

Debrecen, 2003. április 7.

RÁCZ ANITA